

**PROCESY URBANIZACYJNE
NA TERENACH
TURYSTYCZNO-WYPOCZYNKOWYCH
STREFY PODMIEJSKIEJ ŁODZI**

SZLAKAMI NAUKI
nr 37

MARZENA MAKOWSKA-ISKIERKA

**PROCESY URBANIZACYJNE
NA TERENACH
TURYSTYCZNO-WYPOCZYNKOWYCH
STREFY PODMIEJSKIEJ ŁODZI**

Łódzkie Towarzystwo Naukowe 2011

ŁÓDZKIE TOWARZYSTWO NAUKOWE

90-505 Łódź, ul. M. Skłodowskiej-Curie 11
tel. 42 66-55-459, fax 42 66-55-464
sprzedaż wydawnictw: 42 66-55-448, <http://sklep.ltn.lodz.pl>
e-mail: biuro@ltn.lodz.pl, <http://www.ltn.lodz.pl/>

**REDAKCJA NACZELNA WYDAWNICTW
ŁÓDZKIEGO TOWARZYSTWA NAUKOWEGO**

Krystyna Czyżewska, A. Sławomir Gala
Wanda M. Krajewska (redaktor naczelny), Edward Karasiński, Jan Szymczak

REDAKTOR SERII

Stanisław Liszewski

ADIUSTACJA I SKŁAD KOMPUTEROWY

Elżbieta Paradowska

**Wydano z pomocą finansową
Uniwersytetu Łódzkiego i Urzędu Miasta Łodzi**

© Copyright by Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź 2011

ISSN 0082-1314
ISBN 978-83-60555-60-3

Nakład 100 egz.
Druk: GRAFIX, Łódź, ul. Żeligowskiego 46, tel. 0 42 651 96 35
grafix@grafix-poligrafia.pl, www.grafix.poligrafia.pl

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
1. Przedmiot, podmiot i zakres badań	8
1.1. Założenia, hipotezy i cele badawcze	9
1.2. Problemy badawcze i obszar badań w świetle literatury	10
1.3. Materiały źródłowe i metody badań	17
2. Charakterystyka strefy podmiejskiej Łodzi	19
2.1. Lokalizacja badanego obszaru	19
2.2. Dostępność komunikacyjna	21
2.3. Walory turystyczne	23
2.4. Zagospodarowanie turystyczne	25
3. Procesy demograficzno-zawodowe	31
3.1. Struktura demograficzna miejscowej ludności	32
3.2. Struktura zatrudnienia mieszkańców	38
3.3. Pochodzenie terytorialne stałych mieszkańców (napływ migracyjny)	43
3.4. Charakterystyka „nowych” mieszkańców czasowych	52
4. Procesy ekonomiczne	61
4.1. Handel nieruchomościami	62
4.2. Ruch budowlany (inwestycje)	67
4.3. Działalność indywidualnych podmiotów gospodarczych	78
5. Procesy przestrzenno-fizjonomiczne	88
5.1. Struktura użytkowania ziemi i formy własności gruntów	88
5.2. Układ przestrzenny i funkcjonalny miejscowości	98
5.3. Charakterystyka działek	105
5.4. Fizjonomia zabudowy	112
5.5. Wyposażenie miejscowości w urządzenia infrastruktury technicznej i społecznej	126
6. Procesy kulturowe	132
6.1. Relacje stali mieszkańcy – turyści (użytkownicy działek)	133
6.2. Działalność organizacji społecznych	141
7. Klasyfikacja i typologia miejscowości turystyczno-wypoczynkowych według stopnia zaawansowania procesów urbanizacyjnych oraz model rozwoju tych procesów	148

8. Podsumowanie	174
Literatura.....	181
Źródła.....	198
Summary.....	201
Załączniki.....	205

Wstęp

Procesy urbanizacyjne zachodzące w Polsce, zwłaszcza w strefach podmiejskich największych miast, są w ostatnich kilkunastu latach silnie zauważalne i wiążą się z przemianami społecznymi, gospodarczymi i politycznymi, jakie nastąpiły po 1989 r. Ich wyrazem są szybko dokonujące się w czasie i przestrzeni zmiany, m.in. postaw, potrzeb i wartości ludzi, a także trwałe przekształcenia krajobrazu.

Obszary podmiejskie o przyrodniczych walorach turystycznych od dawna są chętnie odwiedzane w celu wypoczynku. W ostatnim czasie stają się także nowym miejscem zamieszkania głównie dla osób z wielkich miast zmęczonych hałasem i pędem życia. Pod wpływem turystów (działkowców) oraz zwiększającej się liczby mieszkańców dokonują się na tych terenach istotne i trwałe przemiany. W efekcie wkraczania nowej funkcji mieszkaniowej istniejące działki i domki letniskowe są przekształcane i odpowiednio dostosowywane do wymagań pobytu całorocznego, często zmieniają też właścicieli. Jednocześnie wraz z nowymi mieszkańcami na tereny wiejskie przenoszone są wzorce nowych postaw i zachowań, znajdujące wyraz np. w relacjach międzyludzkich, aktywności na forum lokalnym czy w podejmowaniu różnych działań. Głównie dzięki ludności napływowej, z reguły młodej, dobrze wykształconej i zamożnej, kształtowana jest też otaczająca przestrzeń. Intensywniej zagospodarowywane są nowe tereny, rozwija się infrastruktura techniczna i społeczna, dzięki czemu poprawia się standard życia na wsi.

Podobne zjawiska, lecz o różnym stopniu zaawansowania, zaobserwowano w miejscowościach turystyczno-wypoczynkowych położonych w strefie podmiejskiej Łodzi. Stały się one podstawą szeroko zakrojonych badań mających na celu zidentyfikowanie i zbadanie procesów urbanizacyjnych zachodzących we wszystkich ich aspektach.

1. Przedmiot, podmiot i zakres badań

Przedmiotem badań są procesy urbanizacyjne, a więc złożone, wszechstronne i trwale przekształcenia o uniwersalnym oddziaływaniu, zachodzące na wielu płaszczyznach: demograficzno-zawodowej, ekonomicznej, przestrzenno-fizjonomicznej i kulturowej¹. Prowadzą one do wykształcenia się specyficznego rodzaju przestrzeni – przestrzeni urbanizacji (ew. zurbanizowanej), która ma cechy miejskie. Podjęte badania miały na celu ukazanie charakteru i stopnia urbanizacji dokonującej się we wszystkich sferach.

Podmiotem badań są tereny turystyczno-wypoczynkowe leżące w strefie podmiejskiej Łodzi. Do szczegółowych analiz zakwalifikowano 24 miejscowości wypoczynkowych (rys. 1, zał. 1), z których dziewięć – według typologii funkcji wypoczynkowej² A. Matczaka (1982) – miało ją ukształtowaną (Grotniki, Janówka, Justynów, Nowy Świat, Sokolniki Las, Swędów, Ustronie, Wrząca, Żabiczki), a 15 silnie zaawansowaną w przemianach (Anielin Swędowski, Cesarka, Dąbrowa, Emilia, Jedlicze A, Kwiatkowice, Łagiewniki Nowe, Rąbień AB, Rosanów, Rydzynki, Starowa Góra, Tworzyjanki, Wiśniowa Góra, Zielona Góra, Zofiówka).

Zakres merytoryczny pracy obejmuje zagadnienia związane z procesami urbanizacyjnymi, zachodzącymi we wszystkich aspektach, tj. demograficzno-zawodowych, ekonomicznych, przestrzenno-fizjonomicznych i kulturowych. Zakres przestrzenny (in. terytorialny) wyznacza strefa podmiejska Łodzi, a szczególnie obszar o powierzchni 101,26 km² znajdujący się w granicach administracyjnych (lub geodezyjnych) 24 badanych miejscowości turystyczno-wypoczynkowych. Zakres czasowy dotyczy okresu od powstania terenów i sołectw wypoczynkowych do chwili obecnej, zaś szczegółowa analiza uwzględnia lata 2004–2006. Przy interpretacji uwzględniono również wydarzenia wcześniejsze, przeważnie mające miejsce po 1989 r.

¹ Wymienione płaszczyzny urbanizacji przyjęto za E. Dziegieć (1995).

² A. Matczak (1982) na podstawie ruchu wypoczynkowego, wielkości terenów wypoczynkowych i zabudowy wypoczynkowej, dokonał typologii 292 miejscowości z funkcją wypoczynkową w strefie podmiejskiej Łodzi, określając pięć stopni jej rozwoju.

1.1. Założenia, hipotezy i cele badawcze

Głównym celem pracy było wszechstronne zbadanie procesów urbanizacyjnych zachodzących na terenach turystyczno-wypoczynkowych strefy podmiejskiej Łodzi, a więc ustalenie przyczyn, opisanie ich przebiegu i skali oraz określenie wywołanych następstw, w tym przeanalizowanie zmian, jakie dokonują się pod wpływem turystyki w czasie i w przestrzeni (urbanizacji) turystycznej.

Na potrzeby pracy przyjęto pięć zasadniczych założeń.

1. Urbanizacja jest zjawiskiem społeczno-gospodarczym, kulturowym, technicznym i ludnościowym o uniwersalnym oddziaływaniu. Zachodzi wielopłaszczyznowo powodując trwałe przekształcenia przestrzenne, demograficzne, ekonomiczne i społeczne.
2. Urbanizacja turystyczna jest procesem złożonym, zmierzającym do wszechstronnych i trwałych przekształceń przestrzeni wiejskich w miejskie, a procesy te są związane głównie z wyjazdami wypoczynkowymi i przenoszeniem się na stałe mieszkańców miast na tereny pełniące funkcje wypoczynkowe.
3. Przeobrażenia przestrzeni geograficznej (z wiejskich w miejskie) są najbardziej widoczne wokół dużych miast, bo miasta te najsilniej oddziałują na swoje strefy podmiejskie.
4. Procesy przemian funkcji wypoczynkowych w mieszkaniowe są zauważalne przede wszystkim w miejscowościach o wcześniej ukształtowanym lub silnie zaawansowanym stopniu rozwoju funkcji wypoczynkowej.
5. Miejscowości podlegające procesowi urbanizacji turystycznej w przyszłości staną się satelitami – sypialniami dla mieszkańców miast, a ich granice administracyjne będą tylko umowne.
6. W pracy podjęto próbę udowodnienia dwóch hipotez.
7. Osadnictwo turystyczne (letniskowe) w okolicach dużych miast (np. Łodzi) jest etapem w procesie urbanizacji terenów podmiejskich.
8. Rodzaj, wielkość i tempo przemian funkcji turystyczno-wypoczynkowych w mieszkaniowe w miejscowościach leżących w strefie podmiejskiej dużego miasta zależą od:
 - a) lokalizacji i dostępności komunikacyjnej;
 - b) walorów naturalnych i zagospodarowania (infrastruktury) terenu;
 - c) historii i czasu pełnienia przez miejscowość funkcji wypoczynkowej;
 - d) struktury społeczno-ekonomicznej i zawodowej właścicieli działek;
 - e) postępu cywilizacyjnego, tj. polityki państwa, zamożności społeczeństwa, przemian społeczno-zawodowych, mody.

W związku z wcześniej przyjętymi założeniami i postawionymi hipotezami wyznaczone zostały następujące cele pracy:

- 1) weryfikacja hipotez badawczych;

- 2) określenie specyficznych cech urbanizacji na terenach turystyczno-wypoczynkowych (osadnictwa letniskowego) strefy podmiejskiej Łodzi;
- 3) wyznaczenie i scharakteryzowanie etapów (faz) rozwoju procesów urbanizacyjnych w badanych podłódzkich miejscowościach wypoczynkowych;
- 4) dokonanie klasyfikacji i typologii miejscowości według stopnia zaawansowania procesów urbanizacyjnych;
- 5) sprecyzowanie kryteriów (mierników) do określania stopnia urbanizacji turystycznych obszarów podmiejskich oraz weryfikacja powszechnie stosowanych mierników urbanizacji;
- 6) opracowanie dla miejscowości ze strefy podmiejskiej Łodzi modelu procesów urbanizacji zachodzących na terenach turystyczno-wypoczynkowych (osadnictwa letniskowego).

1.2. Problemy badawcze i obszar badań w świetle literatury

Procesy urbanizacyjne, będące zasadniczym problemem badawczym pracy, stanowią przedmiot zainteresowań nie tylko nauk geograficznych, ale i socjologicznych zarówno w Polsce³, jak i na świecie. Istnieje bardzo wiele różnorodnych publikacji w tym zakresie (np. Tisdale 1942, Kosiński 1976). Wielokrotnie podejmowano próby dokonania ich przeglądu w celu usystematyzowania pojęć oraz problemów i koncepcji badawczych (m.in. Dziewoński 1962, Rykiel 1977, Rakowski 1980, Węgleński 1983, Kapler 1989, Andrzejewski 1991, Łoboda 1994). Niestety, niewiele prac ma znamiona uogólnień teoretycznych.

Urbanizację utożsamia się często z procesem umiastowienia (Popenhoe 1965, Friedmann 1966, Maik 1992, Kusiński 1993) albo traktuje ogólniej jako zróżnicowane przestrzennie wielowarstwowe zjawisko społeczno-ekonomiczne (Zborowski 1992), społeczno-kulturowe (Pawelczyńska 1966), lub też jako złożony, długotrwały proces przekształceń i przemian o uniwersalnym oddziaływaniu (m.in. Ziółkowski 1965, Stasiak 1970, Mleczko 1974, Korcelli 1978, Falkowski 1979, Klimczyk 1980, Siemek 1984, Kusiński 1978, 1991), stan zagospodarowania przestrzeni (Zipser, Sławski 1988). Niektórzy autorzy sugerowali wyróżnienie jednocześnie kilku zakresów pojęciowych urbanizacji, np. P. Meadows i E. Mizruchi (1969), K. Schwirian i J. Prehn (1962), E. Lampard (1965), P. Rybicki (1969), J. Friedmann (1966), B. Jałowiecki (1972), S. Greer (1973),

³ Dowodem zainteresowania urbanizacją są liczne sympozja naukowe, np. Konferencja Komisji Urbanizacji Kraju KPZK PAN (patrz „Biuletyn...” 1970), *Geografia osadnictwa i ludności...* (1993, 1994), XVIII „Konwersatorium Wiedzy o Mieście” – *Współczesne procesy urbanizacji i ich skutki* (Jażdżewska 2005), *Problem suburbanizacji* (Lorens 2005).

K. Dziewoński i M. Jerczyński (1977), M. Klimczyk (1980), W. Rakowski (1985).

Urbanizowanie się ludności (urbanizm) oraz rozprzestrzenianie się zachowań uznanych za typowo miejskie (tzw. miejski styl życia) badali m.in. L. Wirth (1938), J. Ziółkowski (1965), K. Dziewoński (1969, 1972), B. Jałowiecki (1972), P. Rybicki (1972), S. Greer (1973), A. Smailes (1975), H. Kapler (1983), J. Węgleński (1983), R. Domachowski (1989), W. Maik (1992), E. Dziegieć (1995). Zmniejszanie się w wyniku tego dysproporcji między miastem a wsią określa kontinuum wiejsko-miejskie (np. Wirth 1938, Redfield 1947, Ziółkowski 1965, Korcelli 1970, Węgleński 1983). Dotyczy to zwłaszcza wsi podmiejskich usytuowanych wzdłuż głównych linii komunikacyjnych (m.in. Goldzamt 1968, Sulimski 1967, Beaujeu-Garnier i Chabot 1971, Rakowski 1975, 1985, Kielczewska-Zaleska 1977, Wojtan 1977, Jakóbczyk-Gryszkiewicz 1995, 1998).

Problematyką urbanizacji wsi zajmowali się też M. Dobrowolska (1959), K. Dziewoński (1962), W. Kusiński (1965), S. Golachowski (1969), Z. Mikołajewicz (1971, 1973), A. Prochownikowa (1975), S. Berezowski (1976), J. Falkowski (1979), S. Wawrzyniak (1980), U. Grabowska (1981), H. Kapler (1983), J. Jakóbczyk-Gryszkiewicz (1988, 1991), M. Wójcik (2006) i inni, a przeglądu dorobku naukowego w tym zakresie dokonali np. W. Rakowski (1975), J. Rajman (1994) i J. Jakóbczyk-Gryszkiewicz (1998). Niektórzy badacze, m.in. A. Prochownikowa (1975) i S. Berezowski (1976), przemiany zachodzące na wsi proponowali nazywać „deruralizacją” – pojęciem szerszym od modernizacji (Turrowski, Bornus 1970, Mleczo 1974, Kamiński 1991). Relacje tych dwóch terminów przeanalizował J. Węgleński (1992). W literaturze funkcjonuje też określenie „rurbanizacja” (Bauer, Roux 1976) oraz „transurbacja” (Bartkowski 1981).

Nie zawsze procesy przemian społeczno-gospodarczych i morfologicznych wsi prowadzą do całkowitej urbanizacji, czyli upodobnienia się w pełni do miasta lub przyłączenia do niego (Jałowiecki 1972), wówczas stosowane są pojęcia „semiurbanizacja” lub „suburbanizacja” wsi (m.in. Golachowski 1965, 1966, Berry 1970, Dziewoński 1972, Zagożdżon 1972, Kielczewska-Zaleska 1972, Berezowski 1974, Grzeszczak 1996, Więclaw 1999, Liszewski i Maik 2000, Lorens 2005). Z uwagi na zmienność procesów urbanizacyjnych w czasie i w przestrzeni opracowanych zostało wiele koncepcji ewolucyjnego rozwoju miast (m.in. Fourastier 1963, Gibbs 1963, Dębski 1968, Heřman i Eberhardt 1972, Klaassen i Paelinck 1979, Hall i Hay 1980, Jagielski 1974, Domachowski 1989, Maik 1992). O tym, czy urbanizacja może prowadzić do powstania „nowych miast” pisali np. L. Straszewicz (1989), S. Liszewski, J. Gryszkiewicz, S. Kaczmarek (1989).

Urbanizacja ma wiele znaczeń: administracyjne, fizyczne i funkcjonalne (Hall i in. 1973), formalne (administracyjno-statystyczne), strukturalno-funkcjonalne i behawiorystyczne (Rykiel 1977). W literaturze przedmiotu stosowanych jest wiele podziałów urbanizacji wedle płaszczyzn, w których proces ten postępuje. Zazwyczaj autorzy wydzielali cztery główne jego aspekty (tab. 1).

Tab. 1. Płaszczyzny (aspekty) urbanizacji według nomenklatury badaczy polskich

Badacz	Nazwa płaszczyzny (aspektu) urbanizacji				
J. Ziółkowski (1965)	przestrzenna / urbanistyczna	demograficzna	ekonomiczna	społeczna /humanistyczna, socjologiczna	–
E. Lampard (1965)		demograficzna	strukturalna	behawiorystyczna	–
Z. Żechowski (1967)	przestrzenno-architektoniczna	demograficzna	ekonomiczna	socjopsychiczno-kulturowa	–
A. Andrzejewski, K. Dziewoński, J. Gołyński (1968)	przestrzenno-osadnicza	demograficzna	ekonomiczna	społeczna	–
M. Dobrowolska (1968)	osadnicza	społeczno-demograficzny	ekonomiczna	kulturowa	–
Z. Mikołajewicz (1971)	przestrzenna (przestrzenno-architektoniczna)	demograficzna	ekonomiczna	socjologiczna	–
B. Jałowiecki (1972)	przestrzenno-architektoniczna (-techniczna)	statystyczna (demograficzna)	–	kulturalno-społeczna	–
Z. Gontarski (1973)	fizjonomiczna	demograficzna	–	społeczno-ekonomiczna	–
W. Rakowski (1975)	krajobrazowa	demograficzna (organiczna)	zawodowa	warunków życia ludności	pełna
J. Wojtan (1977)	„techniczna”	demograficzna	ekonomiczna		–
Z. Rykiel (1977)	fizjonomiczna	demograficzna	ekonomiczna	społeczna	–
E. Pietraszek (1978)	ekologiczna	aglomeracyjna		–	funkcjonalna
W. Kusiński (1978)	przestrzenna	demograficzna	ekonomiczna	–	ekologiczna
W. Kusiński (1993)	przestrzenna	demograficzna	ekonomiczna	społeczna	–
R. Domachowski (1989)	osadnicza	demograficzna	ekonomiczna	społeczno-kulturalna	–
W. Maik (1992)	przestrzenna	demograficzna	ekonomiczna	społeczna	–
A. Zborowski (1992)	przestrzenna	demograficzna i ludnościowa	ekonomiczna	społeczna	–
E. Dziegieć (1995)	przestrzenno-fizjonomiczna	demograficzno-zawodowa	ekonomiczna	kulturowa	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie literatury.

Do tej pory powstało niewiele opracowań traktujących urbanizację w sposób kompleksowy, a różnorodne postrzeganie zachodzących procesów nie przyczyniło się do wypracowania uniwersalnych miar ani jednego syntetycznego wskaźnika urbanizacji. O koncepcjach i problemach badań tych procesów oraz o próbach wyznaczenia jednolitych mierników urbanizacji pisali B. Jałowiecki (1966), H. Arriaga (1970), P. Korcelli (1970), *Delimitacja...* (1970), J. Rajman (1971), K. Davis (1972, za: Zborowski 1992), K. Dziewoński (1972), W. Deja (1975), A. Jagielski (1977), W. Kusiński (1978), J. Łoboda (1994) i inni. Badania zintegrowane podejmowali m.in. E. Shevky i M. Williams (1949, za: Rykiel 1977), Z. Mikołajewicz (1972), Z. Rykiel (1976), A. Zborowski (1992). Niektórzy badacze próbowali skonstruować syntetyczne mierniki urbanizacji, np. K. Lier (1965) i J. Falkowski (1979). W większości publikacji znaleźć można jednak dużą mozaikę bardzo wielu mierników urbanizacji przyjmowanych w zależności od celu pracy (np. Ziółkowski 1965, *Delimitacja...* 1970, Jałowiecki 1972, Jonassen i Peres 1960, za: Rykiel 1977, Mikołajewicz 1973, Wojtan 1977, Ku-siński 1978, 1993, Klimczyk 1980, Kapler 1983, Krakowska 1983, Siemek 1984, Rakowski 1985, Węgleński 1992, Zborowski 1992).

Przestrzeń turystyczna, stanowiąca część przestrzeni ogólnogeograficznej, była jednym z ważniejszych zagadnień teoretycznych poruszanych w pracy. Ewolucję poglądów o pojmowaniu przestrzeni przez geografów polskich i zagranicznych opracował K. Dramowicz (1984). Rozważania na temat przestrzeni w geografii człowieka przeprowadził A. Lisowski (2003), prezentując aktualny dorobek naukowy w tej dziedzinie. Pojęcie przestrzeni turystycznej (nazywanej też przestrzenią turystyczno-wypoczynkową lub wypoczynkową) – bardzo złożone i wielowymiarowe – było przedmiotem badań m.in. J.M. Miosseca (1976), S. Liszewskiego (1995, 1999, 2005, 2006), E. Dziegieć (1995), A. Matczaka (1995), J. Warszńskiej (1999), R. Wilusia (1997), J. Latosińskiej (1998, 2006), M. Bachvarova i S. Liszewskiego (1998), J. Wojciechowskiej (1998), B. Włodarczyka (1999, 2006), R. Szkupa (2003). W literaturze znaleźć można także określenia „wiejska przestrzeń rekreacyjna” (Drzewiecki 1992) i „podmiejska przestrzeń wypoczynkowa” (Szkup 2003).

Objęte badaniami tereny strefy podmiejskiej Łodzi jako wyróżniające się funkcjonalnie części przestrzeni geograficznej składają się na szerszej rozumianą przestrzeń turystyczną (Aldskogius 1977, Oppermann 1993, Stachowski 1993, Liszewski 1995, 1999, 2005, Warszńska 1999). Ze względu na swój specyficzny charakter wypoczynkowy, odmienny od sąsiednich pełniących głównie funkcje rolnicze, badany obszar tworzy szczególny rodzaj przestrzeni turystycznej – przestrzeń turystyczno-wypoczynkową (Włodarczyk 1999, Karolczak 2002), która podlega przemianom za sprawą ludzi przyjeżdżających i użytkujących ją w celach rekreacyjnych.

Na szczególną uwagę zasługuje praca J.M. Miosseca (1977), w której dokonana została typologia przestrzeni turystycznych, a także S. Liszewskiego (1995) wyróżniająca pięć głównych typów przestrzeni turystycznej: eksploracji, penetracji, asymilacji, kolonizacji i urbanizacji. O kryteriach wyznaczania tych podprzestrzeni pisali też m.in. B. Włodarczyk (1999) i B. Meyer (2004). Wymiar realny i potencjalny (mentalny, percepcyjno-mentalny) przestrzeni turystycznej był natomiast analizowany np. przez M. Karolczak (2002), S. Liszewskiego (2005, 2006), B. Włodarczyka (2006). Najbardziej zaawansowaną fazą przemian przestrzeni turystycznej, kończącą praktycznie działanie funkcji turystycznej na terenach wiejskich poprzez przekształcenie się ich w obszar stałego zamieszkania dla mieszkańców miast, jest przestrzeń urbanizacji turystycznej. Zdaniem B. Włodarczyka (1999) jest to najwyżej zorganizowany typ podprzestrzeni turystycznej wyróżniający się spośród pozostałych m.in. najlepszym zagospodarowaniem turystycznym oraz wyposażeniem w infrastrukturę komunalną.

Do wykształcenia się przestrzeni urbanizacji turystycznej prowadzi szereg procesów zwanych urbanizacją turystyczną. Mimo iż w literaturze europejskiej określenie to funkcjonuje od lat 60. XX w., nie było definiowane, tylko stosowano je do opisu konsekwencji przemian dokonujących się na obszarach pozamiejskich pod wpływem ruchu turystycznego (Chabot 1969, Bonneau 1974, 1978, Marcadon 1980, Preau 1982, Vera Rebollo 1987, Lozato-Giotart 1993 i inni)⁴.

Na gruncie krajowym o zjawiskach obserwowanych na terenach wiejskich i ich skutkach pisali: A. Prochownikowa (1975), S. Berezowski (1976), E. Dziegieć (1992, 1995), E. Dziegieć i S. Liszewski (1984), J. Tkocz (1998) i wielu innych. Wielorakie przekształcenia wsi pod wpływem turystyki i wypoczynku w różnych strefach krajobrazowych oraz w otoczeniu miast badali m.in. E. Dziegieć (1987, 1988, 1989, 1990, 1991, 1992), która omówiła również istniejący dorobek naukowy w tym zakresie, J. Michałak (1973, 1978), M. Drzewiecki (1980, 1992), L. Kosiński (1980), S. Wawrzyniak (1980), K. Przeclawski (1979, 1992), W. Deja (1982), A. Jackowski (1981), A. Krzymowska-Kostrowicka (1983), A. Matczak (1984, 1985, 1986, 1987, 1991, 1995), R. Wiluś (1986, 1988), J. Stachowski (1987, 1992), B. Górz i A. Prochownikowa (1988), S. Liszewski (1988, 1990, 1991), W. Kurek (1990), J. Owskiak i J. Sewerniak (1994), M. Dąbrowska (1996), K. Grzelak (1997), M. Makowska-Iskierka (2004, 2005, 2006) i R. Faracik (2006), który dokonał przeglądu piśmiennictwa dotyczącego turystyki na obszarach stref podmiejskich głównych miast w Polsce. O wpływie turystyki na procesy urbanizacyjne pisali np. J. Warszńska i A. Jackowski (1978), W. Kurek (1990, 2007), S. Liszewski (1991, 1995), A. Kowalczyk (2000), G. Gołembski (2002).

⁴ Procesy urbanizacyjne zachodzące za sprawą turystyki na wsiach były przedmiotem zainteresowań głównie badaczy francuskich, gdyż takie procesy przekształceń rozpoczęły się tam wcześniej niż w Polsce.

Różnorodnymi uwarunkowaniami organizacji i rozwoju rekreacji oraz formami turystyki w strefach podmiejskich nie tylko polskich miast zajmowali się m.in. J. Warszńska (1978), S. Rutkowski (1978), W. Deja (1986), J. Groch, C. Harrison, R. Munton (1987), W. Marinow (1992), P. Mariot (1992), U. Birek (1996). Należy szczególnie podkreślić ogromne osiągnięcia pracowników Instytutu Geografii Miast i Turyzmu Uniwersytetu Łódzkiego i ich wkład naukowy do badań nad turystyką i rekreacją w strefie podmiejskiej Łodzi (np. *Tourisme...* 1983, *Kształtowanie krajobrazu...* 1983, *Przemiany...* 1991, *Studium wiedzy...* 1995).

Szczegółowo zagadnieniem urbanizacji turystycznej zajmowała się E. Dziegieć (1987, 1995), która zdefiniowała to pojęcie, zaproponowała kryteria, za pomocą których można ją określić, badała mechanizm tego procesu (w tym jego determinanty). Udowodniła, iż jest to proces zróżnicowany regionalnie, uzależniony od wielu czynników, odmienny od urbanizacji industrialnej.

Tematyka stref podmiejskich doczekała się bardzo wielu polskich i zagranicznych opracowań, o różnym stopniu ogólności. Badacze poruszali zagadnienie stref podmiejskich jako zaplecza rolniczego miasta (Straszewicz 1954, Kosiński 1954), pisali o przemianach społecznych wsi podmiejskich (Jelonek 1985), zajmowali się zasięgami wpływów miasta (Suliborski 1985), wskazywali na zmienność tego zjawiska w czasie i przestrzeni (Dziewoński 1987), na procesy w niej zachodzące (Jakóbczyk-Gryszkiewicz 1995). Prowadzono także studia nad urbanizacją obszarów podmiejskich (np. Kincel 1968, Lier 1970, Rakowski 1975 i 1985, Kwiecień 1977 i 1980, Zagożdżon 1978, Zawadzki 1979, Michalski i Suliborski 1985, Jakóbczyk-Gryszkiewicz 1998).

Próby ujęcia teoretycznego problemu stref podmiejskich podjęli się m.in. M. Dobrowolska (1964), J. Beaujeu-Garnier i G. Chabot (1971), M. Kielczewska-Zaleska (1972), L. Straszewicz (1980, 1985), M. Koter (1985), W. Maik (1985, 1992), K. Dziewoński (1987), S. Liszewski (1987), J. Rajman (1997). Efektem dyskusji geografów była publikacja pt. *Pojęcia i metody badań stref podmiejskich* (1985) prezentująca to, jak jest rozumiana i czym się wyróżnia strefa podmiejska w Polsce i w innych państwach europejskich. Wiele rozważań nad tymi zagadnieniami zawiera także rozprawa J. Jakóbczyk-Gryszkiewicz (1998). Strefa podmiejska jest jednak nadal różnorodnie postrzegana przez badaczy poszczególnych dziedzin naukowych, w tym socjologów, architektów, prawników. Jak dotąd również geografowie polscy nie ustalili wspólnej, obowiązującej definicji.

Powstawanie i wzrost stref podmiejskich tłumaczył m.in. W. Christaller (1963) i P. Korcelli (1969), a ich funkcje były przedmiotem zainteresowań np. L. Kosińskiego (1954), W. Maika (1985), S. Liszewskiego (1987). W literaturze przedmiotu od dawna toczona jest dyskusja nad problemem delimitacji stref podmiejskich i doбором odpowiednich kryteriów (Dobrowolska 1964, Jelonek 1985, Liszewski 1985, Straszewicz 1985, Suliborski 1985 i inni).

Granice strefy podmiejskiej Łodzi były określane wielokrotnie, m.in. przez L. Straszewicza (1954, 1985), W. Musiała (1974), A. Matczaka (1982), M. Kotera (1985), S. Liszewskiego (1985), A. Suliborskiego (1985), J. Jakóbczyk-Gryszkiewicz (1995, 1998), R. Szkupa (2003), ale przybierały odmienny zasięg w zależności od tego, jaką funkcję brano pod uwagę. Na potrzeby pracy przyjęto wytyczne A. Matczaka (1981), który uwzględnił funkcje wypoczynkowe tego terenu.

Wśród literatury poświęconej obszarom turystyczno-wypoczynkowym strefy podmiejskiej Łodzi znalazły się opracowania fizycznogeograficzne (Dylik 1971, Klatkova 1972, Dylikowa 1973, Kondracki 1994) i monografie (Dubaniewicz, Maksymiuk, Zych 1971, Dubaniewicz 1977, Liszewski 2001). Na uwagę zasługują także opracowania z zakresu geografii turystyki. O rozwoju osadnictwa wypoczynkowego na tym terenie pisali np. S. Liszewski (1987) i J. Stejskał (1992). Turystyką, uwarunkowaniami jej rozwoju oraz procesami zachodzącymi pod jej wpływem w strefie podmiejskiej Łodzi zajmowali się m.in. R. Olaczek (1974), E. Dziegieć i S. Liszewski (1984), A. Matczak (1982, 1984, 1985, 1986, 1987, 1991, 1994, 1995, 1996, 2001), E. Dziegieć (1987), J. Kostrzewa (1991), K. Stefański (1991), R. Bonisławski (1995), J. Jakóbczyk-Gryszkiewicz (1995), S. Liszewski (1995), R. Wiluś (1995), J. Latosińska (1998), B. Włodarczyk (1999). Uzupełnieniem były prace magisterskie wykonane w Uniwersytecie Łódzkim (m.in. Bednarska 1972, Filipowicz 1988, Hajduk 1988, Czechowski 1990, Grzelak 1995, Nowakowska 2000, Makowska 2002, Baranowska 2005), częściowo publikowane (np. Grzelak 1997, Makowska-Iskierka 2004). Charakterystykę obszaru zawierały też opracowania popularnonaukowe (np. Koter, Liszewski, Suliborski 2000), w tym encyklopedie i słowniki (np. Chlebowski i Walewski 1880–1914, Mileska 1994, *Nowa encyklopedia powszechna* 1995), *Atlas zasobów, walorów...* (1994), a także przewodniki turystyczne (np. Banasiak, Jaworska-Maćkowiak, Maćkowiak, Majer 1988) i opracowania kartograficzne (*Mapa topograficzno-turystyczna...* 1993, *Mapa turystyczna...* 1995, *Mapa administracyjno-drogowa...* 2000, *Mapa turystyczno-administracyjna...* 2003). Wiadomości o badanych terenach zamieszczane były w czasopismach turystycznych (np. „Wędrownik”), w prasie lokalnej (np. „Dziennik Łódzki”, „Echo Sokolnik”, „Na Ziemi Zgierskiej”) oraz w dodatkach regionalnych do pism ogólnopolskich. Niektóre sołectwa i urzędy gmin wydały własne materiały promocyjne (*Plan miejscowości Sokolniki Las* 2006, *Plan gminy Brzeziny* 2001, *Plan miasta Konstantynów Łódzki* 1998). Liczne dane zawierały miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, a także studia uwarunkowań i kierunków rozwoju oraz zagospodarowania przestrzennego miejscowości i gmin. Wiele informacji zamieszczono na stronach internetowych.

Literatura – dotycząca przede wszystkim przedmiotu, ale także podmiotu badań – okazała się obszerna i kompleksowa dowodząc istnienia bogatego dorobku naukowego w tym zakresie. Przytoczone publikacje ukazały duże zaintereso-

sowanie wielu dziedzin wiedzy i różnorodne ich podejście do zagadnień z osadnictwa i turystyki na przestrzeni lat wskazując na wagę problemu badawczego niniejszej rozprawy i jego aktualność. Analiza opracowań oraz obserwacja procesów przemian zachodzących na podlódzkich terenach stały się podstawą powstania koncepcji pracy.

1.3. Materiały źródłowe i metody badań

Przeprowadzone w latach 2004–2007 szczegółowe badania kameralne i terenowe, podczas których zebrano niezwykle obszerny materiał teoretyczny, kartograficzny i statystyczny, pozwoliły zweryfikować postawione w pracy hipotezy oraz zrealizować sformułowane cele. Badania terenowe trwające od połowy czerwca do września w latach 2004–2006 prowadzone były bezpośrednio w 24 wytypowanych miejscowościach turystyczno-wypoczynkowych strefy podmiejskiej Łodzi, jak również w odpowiednich dla nich jednostkach samorządu terytorialnego.

Najważniejszymi grupami źródeł wiedzy, którymi posłużono się w pracy okazały się:

- a) źródła bibliograficzne: prace geograficzne poświęcone przede wszystkim procesom urbanizacyjnym, przestrzeni turystycznej i jej typom, urbanizacji turystycznej, strefom podmiejskim, miastom ogrodów, „drugim domom”, walorom, zagospodarowaniu i ruchowi turystycznemu, obszarowi badań oraz metodom badawczym;
- b) źródła kartograficzne: mapy topograficzne, turystyczne, administracyjno-drogowe; plany geodezyjne w skali 1: 5000 przedstawiające układ przestrzenny obrębów (kształt i rozmieszczenie działek, ulic, placów, też informacje o klasach i rodzajach użytkowania ziemi);
- c) wywiady kwestionariuszowe: przeprowadzone w badanych miejscowościach wypoczynkowych na losowo wybranej próbie 125 stałych mieszkańców, 109 użytkowników działek i 64 turystów. Zinventaryzowano 189 domów i działek rekreacyjnych oraz 211 mieszkalnych (całorocznych);
- d) źródła statystyczne: publikacje GUS (np. wyniki Narodowych Spisów Powszechnych z 1978 i 2002 r.) oraz akta i archiwa jednostek samorządu terytorialnego województwa łódzkiego („Rejestry pozwoleń na budowę”, „Rejestry budynków oddanych do użytku”, „Pozwolenia na użytkowanie”, „Wykazy gruntów” in. „Statystyki GEOD-2”, „Zestawienia gruntów” lub „Zestawienia powierzchni użytków i konturów klasyfikacyjnych”, „Wypisy ze skorowidza działek”, „Skorowidze działek według podmiotów”, „Wykazy i zestawienia podmiotów”, „Rejestry podmiotów gospodarczych”, „Karty

osobowe mieszkańców”, „Rejestry wymiarowe podatku od nieruchomości według rodzajów”, studia uwarunkowań rozwoju gmin i miejscowości);

Dane uzyskane z kwerendy w pięciu starostwach powiatowych oraz 12 urzędach miast i gmin dotyczyły liczby pozwoleń na budowę domów letniskowych i całorocznych (łącznie 1227) wydanych w latach 1999–2003, a w kilku przypadkach także wcześniejszych, liczby domów oddanych do użytku od 1999 r., liczby i powierzchni poszczególnych działek (łącznie 24 936), miejsca zameldowania wszystkich właścicieli działek, powierzchni miejscowości, struktury użytkowania ziemi i form własności gruntów w poszczególnych obrębach geodezyjnych, liczby, wieku i płci 11 573 stałych mieszkańców, roku ich zameldowania w danej wsi wypoczynkowej, ostatniego miejsca zamieszkania, także stanu cywilnego, struktury wykształcenia i zatrudnienia w momencie meldowania się; liczby i powierzchni wszystkich 9355 domów, liczby, rodzaju, charakteru prowadzonej działalności i czasu powstania firm funkcjonujących na terenie badanych miejscowości lub mających tam swą siedzibę, infrastruktury technicznej, społecznej i turystycznej.

Materiały źródłowe i zebrane dane należy wysoko ocenić. Dzięki nim badania mogły zostać szeroko zakrojone umożliwiając zrealizowanie zamierzonych celów. Pozwoliły na kompleksowe podejście do problemu badawczego i na scharakteryzowanie specyfiki procesów urbanizacyjnych zachodzących na terenach wypoczynkowych strefy podmiejskiej Łodzi we wszystkich aspektach.

W pracy posłużono się wieloma technikami badawczymi, do których należały m.in. obserwacja, inwentaryzacja, dokumentacja fotograficzna, badania ankietowe, kwerenda dokumentów, analiza danych źródłowych, przetwarzanie ich przy wykorzystaniu metod matematycznych, kartograficznych i opisowych. Zastosowano szereg metod statystycznych, aby uściślić i zobiektywizować uzyskane wyniki badań. Przeprowadzono także analizę współzależności zmiennych za pomocą współczynnika korelacji według momentu iloczynowego według K. Pearsona dla cech mierzalnych, ponadto posłużono się współczynnikiem korelacji rang Ch. Spearmana. Wykorzystano wskaźnik Baretje’a i Deferta oraz miernik zabudowy wypoczynkowej A. Matczaka (1982). Posłużono się metodą K. Doi do określenia kierunków wiodących w strukturze (Bielecka 1971), a w celu sklasyfikowania badanych miejscowości, według stopnia zaawansowania procesów urbanizacyjnych, zastosowano grupowanie hierarchiczne metodą Warda (Ward 1963, Chojnicki, Czyż 1973, Nowak 2004). Wspomniane metody badawcze, łącznie z opisem, analizą, porównaniem i wnioskowaniem, posłużyły do opracowania i prezentacji zebranych danych. Dzięki nim ustalono m.in. charakter, strukturę, dynamikę, zależności i skalę procesów urbanizacyjnych zachodzących na terenach turystyczno-wypoczynkowych strefy podmiejskiej Łodzi. Zgromadzone informacje przedstawiono w ujęciu geograficznym, strukturalnym, ilościowym i dynamicznym, co pozwoliło również na określenie tendencji i predykcję dalszych oraz skutków urbanizacji na tym obszarze.

2. Charakterystyka strefy podmiejskiej Łodzi

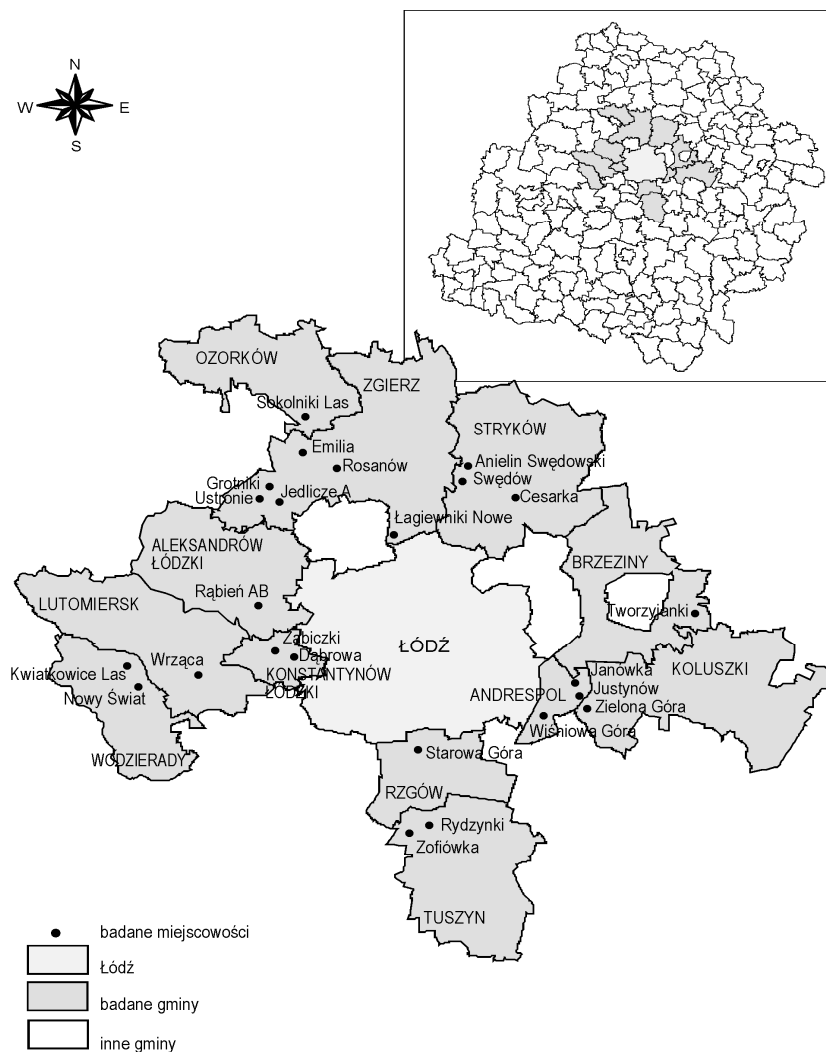
2.1. Lokalizacja badanego obszaru

Obszar objęty badaniami pod względem administracyjnym usytuowany był w województwie łódzkim w granicach 5 powiatów, w tym czterech sąsiadujących z Łodzią, i w obrębie 12 gmin (rys. 1, zał. 1). Aż $\frac{3}{4}$ analizowanych miejscowości znajdowało się w dwóch powiatach: zgierskim (11) i łódzkim wschodnim (7), czyli w północnej i wschodniej części strefy podmiejskiej Łodzi, w pozostałych (tj. brzezińskim, łaskim, pabianickim) – po jednej lub dwie. W granicach gmin wiejskich położonych było 62,5% sołectw wypoczynkowych (w tym sześć w gminie Zgierz), siedem w miejsko-wiejskich (w tym trzy w gminie Stryków), a dwie w miejskiej – Konstantynów Łódzki.

Pod względem odległości badane tereny położone były w promieniu do 30 km od centrum Łodzi, w jej strefie podmiejskiej (rys. 2). Najbliżej miasta usytuowane były Starowa Góra i Dąbrowa (do 10 km), także Żabiczki, Rąbień AB, Wiśniowa Góra i Łagiewniki Nowe (15 km). Ponad połowa (58,33%) miejscowości oddalona była o 20 km od Łodzi. W ekwidystancie 25 km znalazły się Sokolniki Las, Nowy Świat i Kwiatkowice Las, a 30 km – Tworzyjanki.

Charakterystyczne było rozmieszczenie badanych jednostek w zależności od ich czasu powstania. Najstarsze (sprzed I wojny światowej) znajdowały się w południowej (Rydzynki, Zofiówka) i wschodniej (Wiśniowa Góra) części strefy podmiejskiej Łodzi, a z okresu międzywojennego (Sokolniki Las, Grotniki, Rosanów) na północ od miasta. Wszystkie leżały stosunkowo blisko siebie, w dużych kompleksach leśnych. Miejscowości najmłodsze rozlokowane były zaś w rozproszeniu w całej strefie podmiejskiej Łodzi i wiele z nich znajdowało się na gruntach rolnych. Lokalizacja terenów wypoczynkowych wykazywała zatem związek z genezą ich powstawania, z odległością od miasta, układem komunikacyjnym i walorami przyrodniczymi.

Zgodnie z regionalizacją krain geograficznych A. Dylikowej (1973), badany obszar leżał na terenie Wyżyny Łódzkiej, a pod względem fizycznogeograficznym znajdował się w obrębie prowincji Niż Środkowoeuropejski i podprowincji Niziny Środkowopolskie. Według podziału J. Kondrackiego (1994), na obszarze Wysoczyzny Łaskiej zlokalizowanych zostało 12 miejscowości wypoczynko-

Rys. 1. Położenie badanego obszaru na tle województwa łódzkiego

Źródło: opracowanie własne

wych, 10 w mezoregionie Wzniesienia Łódzkie i dwie w obniżeniu w okolicach Tuszyna.

Teren objęty szczegółowymi badaniami zajmował powierzchnię 101,26 km² i w połowie 2004 r. w jego granicach na pobyt stały zameldowane były 11 573 osoby. Podobnie jak całe województwo łódzkie stanowi on obszar przejściowy i graniczny w aspektach geologicznych, geograficznych, klimatycznych i przyrodniczych.